

OD JEDNOG DO DRUGOG MONOTEIZMA

Marko P. Djurić

Velika Ivanča
Srbija

UDK: (27+28):2-154
27-144.89
Primljeno 11/2015.

Sažetak

Polazeći od specifično kršćanskog zamišljanja Boga, autor u članku govori o dvojema vrstama monoteizma. Na jednoj se strani nalazi islamski (kuranski) i starozavetni monoteizam, a na drugoj se nalazi kršćanski trojstveni monoteizam. No i među kršćanima postoje razlike u gledanju na jednoga Boga. Tako, primjerice, u jednom od svojih čuvenih berlinskih predavanja, održanih pod naslovom "Bit kršćanstva", Adolf von Harnak kaže: "Ne Sin, nego samo Otac pripada Evanđelju kako ga je naviještao Isus." Polazeći od racionalnog razmišljanja prema kojem jedno nikad ne može biti troje, već uvijek ostaje jedno, trinitarno vjerovanje u Boga ne može se braniti racionalnim dokazima. Ono se dakle ne može opravdati pred našim umom. Budući da se Bog u Kuranu u samom sebi određuje drugačije negoli u hrišćanstvu, eto drugog razloga zbog čega islam ne prihvaća kršćansku vjeru u Boga.

Ključne riječi: monoteizam, trinitarni, Bog, Alah, Abraham/Ibrahim, Isus, Sin, Niceja, dogma, jedinstvo, Poslanik, Otac, islam, kršćanstvo.

UVOD

Neka teološka razmišljanja Karla Bartha podsjetila su me na važnost upita: Kako danas Bogu iskazati štovanje? Zasiurno ne drugačije od Bartha: "Mi kao teolozi moramo govoriti o Bogu. No mi smo ljudi i kao takvi ne možemo govoriti o Bogu. Trebamo znati oboje: i to da moramo i da ne moramo, pa upravo tako iskazati Bogu poštovanje."¹

Čitajući djelo Tome Akvinskog *Suma protiv pogana* (IV. knjiga), prvo što shvaćamo jest da postoje istine koje nisu dostupne našem

---

¹ Navedeno prema: *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, Prometej, Zagreb 2005., 72.

razumu. U takve ubrajam ponajprije sljedeće: Presveto Trojstvo, Kristovo utjelovljenje, Euharistiju. U Kuranu se jasno veli kako je Isus riječ Alahova (Kuran 3, 45) i Alahov Duh (Kuran 4, 171), što, daka-ko, kršćanin shvaća drugačije od muslimana. Za kršćane Isus je Riječ Božja, Bog (Iv 1, 1).

Premda znamo što Kuran govori o Presvetom Trojstvu (Kuran 27, 60-64), islam, koji se predstavlja kao tolerantna religija (Kuran 109, 6), tolerirao je kršćansku vjeru. Misleći na Boga, musliman će u suri *El-Ihlas* naići na njegovu najjasniju definiciju: "Reci: 'On je Alah - Jedan'". Ako je sura *El-Ihlas* kamen temeljac islamskog monoteizma, dogme koje su donijeli crkveni koncili u Niceji (325. g.) i Carigradu (381. g.) isto su to za kršćanski trojstveni monoteizam. Crkva je uvijek stavljala znak jednakosti između objavljenih istina i dogmi donesenih na prva četiri crkvena koncila. Kako pojava islama jasno svjedoči da Poslanik islama nije napustio starozavjetno vjerovanje u jednog Boga Stvoritelja, jasno je kako su ne samo starozavjetno židovstvo nego i novozavjetno kršćanstvo te kuranski islam ponajprije prenosili vijest o jednom Bogu Izraelovu. No danas nas zahtjevi za apsolutnošću i tvrdnje kako je samo moje vjerovanje u Boga ispravno, međusobno otuđuju, pa se zato između sebe i ne poznamo kao jedno potomstvo po Abrahamu/Ibrahimu.

Ne samo za židova nego i za kršćanina i muslimana Abraham ostaje prauzor vjere u Boga (Post 17, 1; Gal 3, 7; Kuran 16, 120-123). Nicejsko vjerovanje ("vjera 318 otaca") koje je Crkva poslije Koncila u Niceji počela ispovijedati, još je više produbilo "ponor" između Abrahamovih vjera te razlike između kršćanstva i islama. Teologije koje su oblikovali prvi koncili, odnosno na njima proglašene dogme udaljile su nas više negoli objavljena teologija. Tako, primjerice, dok su neka mjesta u Starom i Novom zavjetu (Pnz 5-7; Mt 22, 37; Jak 2, 19) itekako ugodna muslimanskom uhu, nije tako s riječju Trojstvo, Trojica, Trinitas. Kako se s tim pojmom ne susrećemo ni u Starom ni u Novom zavjetu, on je za kuransko pravovjere uvijek bio kamen spoticanja i "stijena sablazni". "Ne recite trojica su...", čitamo u Kuranu (Kuran 4, 171). Inače pojam *Trinitas* na Zapadu susrećemo najprije kod Tertulijana, a na kršćanskom Istoku kod Teofila Antiohijskog.²

Arije, koji je kršćanstvo htio osloboditi od "bezumlja" i "sablazni", i to na način da istakne starozavjetni monoteizam, o Isusu Kristu učio je sljedeće: Isus je stvorenje pa nema istobitnosti između njega (Sina) i Boga (Oca). Budući da za Arija Isus nije Bog ni savr-

² Usp. Stjepan Bakšić, *Presveto Trojstvo*, Zagreb, 1941., 9.

šen čovjek, nego demijurg,³ Arije je pokušao relativizirati vjeru u Krista. Podređujući tumačenje Novoga zavjeta svome cilju, a taj mu je cilj bio važniji od istine, Arije je pokušao apsolutizirati djelomičnu istinu. Upravo zato do njega nisu dopirale riječi Ivanova Isusa: "Da svi budu jedno, kao što si ti Oče u meni i ja u tebi" (Iv 17, 21). Naravno, i Arije je svoje stavove branio pozivanjem na Bibliju (Kl 1, 15; 1 Kor 8, 6; Iv 8, 42), što nas vodi do sljedećeg zaključka: Novi zavjet sadrži pluralizam različitih teoloških mišljenja i doktrinarnih pozicija pa naš stav o njima odražava naš identitet, koji se iskazuje različitim tumačenjima istoga biblijskoga (novozavjetnog) teksta.

RAZLIČITI POGLEDI NA JEDNOG TE ISTOG BOGA (PNZ 5, 7-21; IHLAS 1-4; JAK 2, 19)

Budući da je islam, između ostalog, i tevhid (jedinstvo), musliman najprije vjeruje u Jednog i Jedinog milostivog i samilosnog Boga (Ihlas 1-4). Njegovo vjerovanje u Boga najprije se očituje u ispovijedanju sljedećeg šehadeta: "Vjerujem da je Alah Bog i vjerujem da je Muhamed a. s. Alahov Poslanik" (Kuran 2, 119, 252). Kako je Bog u sebi samom jedinstvo (tevhid), islamsko se poimanje Boga razlikuje od Nicejsko-carigradske ispovijesti Boga. Poimajući Boga na islamski način, musliman ne poznaje nikakve tri božanske hipostaze (osobe) niti jedinstvo u Trojstvu, koje ispovijeda Nicejsko-carigradsko vjerovanje.

Dakle, biti musliman nije isto što i biti kršćanin; premda obojica vjeruju u jednoga Boga, vjeruju na različite načine. Islam poznaje sintagmu "la Ilahə Illaləh", koja u sebi sažima sve vrste tevhida. Zahvaljujući njoj, danas znamo za tevhid priznavanja samo Alaha za Boga, za tevhid prihvaćanja njegovih imena kako su dana i protumačena u Kuranu i Sunetu, ali i za neke druge tevhide.

Budući da se u srcu kršćanskog identiteta nalazi sjećanje na utjelovljenje Boga u Isusu iz Nazareta, kršćansko se razumijevanje Objave razlikuje od islamskog. No nigdje se u Novom zavjetu ne susrećemo s naukom o Presvetom Trojstvu, već za nj znamo zahvaljujući koncilima u Niceji i Carigradu, što za islam, budući da ne pripada Objavi, i nije previše važno. Za islam to su čisto ljudske umotvorine. Premda apostol Pavao u svojim poslanicama nije napisao cjelovit kršćanski nauk, ipak smo ga svjesni iz njegovih poslanica. Kako se njegov misijski rad nije mogao zamisliti bez tog nauka, on u svome obraćanju Solunjanima veli: "Obratili ste se od idola Bogu, da trajno služite živome i pravome Bogu" (1 Sol 1, 9).

---

³ Jan-Heiner Tüch, Otac bez Sina ne bi bio Otac, *Communio* 121, 53.

POLEMIČAN STAV PREMA PRESVETOM TROJSTVU
IMALI SU I NEKI KRŠĆANI

Budući da nicejski oci uče kako je Bog jedan u svojoj biti te da opstoji trojstveno po svojim hipostazama (osobama), svaki kršćanin koji to ispovijeda pravovjeran je. To znači da se pravovjerje ponajprije povezuje s ispovijedanjem Presvetog Trojstva, a ne s nekim drugim kriterijima. Premda je i prije Focija bilo raskida između Rima i Carigrada, pitanje koje je veoma pridonijelo trajnom prekidu Bizantske i Rimske Crkve povezano je s trojstvenom teologijom (*Filioque*), tj. s pitanjem Presvetog Trojstva. No povijest nas uči kako se o istom Bogu (Ocu) nije uvijek razmišljalo u duhu Nicejskog koncila. Iz povijesti doznajemo za dvije struje protivnika nicejskog nauka o Bogu. Prvi su bili protivnici stvarne razlike između božanskih osoba (monarhisti, modalisti), a drugi nisu prihvatili ni božanstvo Sina ni božanstvo Duha Svetoga (adopcionizam, arijanizam, macedonijanizam, modernizam). Polemičan stav prema Presvetom Trojstvu imaju i neki protestanti iz prošlog stoljeća te njima bliski modernisti. Tako su, primjerice, uz Von Harnacka († 1930.), vjeru u Presveto Trojstvu poricali i R. Seeberg († 1928.) i L. Loofs († 1928.). "Prema njima, Krist je učio da je Bog Otac sviju i ujedno Duh. Učenici Kristovi vjerovali su u Boga Oca i u čovjeka Isusa Krista, Božjeg poslanika."⁴ Budući da sv. Ivan Damaščanski veli: "U svemu su jedno Otac, Sin i Duh Sveti, osim što je Otac nerođen, Sin rođen, a Duh Sveti izlazi; jednoga naime Boga spoznajemo", očito je da trojstveni monoteizam stoji nasuprot islamskom razumijevanju i shvaćanju monoteizma (Kuran, An Nisa, 171).

Velika je zasluga trojice Kapadočana (sv. Bazilija, sv. Grgura Nazijanskog i sv. Grgura Nisenskog) što su pojmovno uvijek jasno razlikovali jednu Božju bit te tri hipostaze (osobe: Otac, Sin i Duh Sveti). Naglašavajući istobitnost između Oca i Sina, Nicejski je koncil iskopao "duboku provaliju" između kršćanske i svake druge ideje o Bogu. No sigurno je da će se, dijalog s islamom pokazati plodonosnim budemo li u razgovoru davali prednost prvom članku Nicejsko-carigradskoga vjerovanja u Boga koje glasi: "Vjerujem u jednoga Boga, Oca Svemogućeg, Stvoritelja..." U svome pismu Al Nasiru papa Grgur VII., iz 11. st., piše: "Vi i ja dugujemo ovaj dar, posebno zato što vjerujemo i priznajemo samo jednog Boga, doduše na različite načine, i svakodnevno ga slavimo i častimo, njega, Stvoritelja i Vladara ovoga svijeta."⁵

⁴ S. Bakšić, *Presveto Trojstvo*, 37.

⁵ T. Michel, Odnosi kršćana prema islamu u povijesnoj perspektivi, *Savjest i sloboda* (1997) 8, 48.

TRINITARNI MONOTEIZAM KAO NAŠE PRAVUVJERNO RAZMIŠLJANJE O BOGU

Četvrto je stoljeće u Istočnoj Crkvi bilo jedno od najdramatičnijih u njezinoj povijesti. Razmirice koje su potresale Crkvu bile su gotovo isključivo povezane s njezinom trojstvenom teologijom. Kako je ta teologija bila ključna u životu Crkve, o njoj se je raspravljalo ne samo u učenim crkvenim krugovima nego i na ulicama i trgovima. "Kad hoćete da vam kakav čovjek promijeni srebrnjak, onda vas on poučava, po njemu je Otac različit od Sina",⁶ čitamo kod Hegela. No svega toga nije bilo prije Nicejskog sabora. "Mnogi kršćanski misionari, od sv. Pavla (oko 50. g.) do Laktancija (oko 300. g.) odlučili su započeti svoje učenje s pojmom Boga kao jednog živog i pravednog", veli J. Foster u svojoj *Crkvenoj povijesti*.⁷ Oštrica crkvenog učenja o Bogu do Niceje otuda je bila na starozavjetnom monoteizmu. Premda su apostoli o najvažnijim stvarima, odnosno istinama predali Crkvi jasne iskaze, oni nisu ponudili i jasna teološka obrazloženja. Zbog toga neki nisu mogli izbjeći teološke rasprave i sukobe sa službenom Crkvom, koja je tek na prvim koncilima jasno definirala svoj nauk. Apostol Pavao u svojim propovijedima obraćenicima naglašava važnost vjere u jednoga Boga (1 Sol 1, 9), ali i važnost vjere u njegova Sina (1 Sol 1, 10).

Nesporno je da je Atanazije Veliki svim svojim autoritetom branio Nicejsko vjerovanje u trojedinog Boga. Grgur Nazijanski, u svojim čuvenim govorima u Atanaziju prepoznaje "odvjetnika učenja o Trojstvu",⁸ koje je bilo zaključeno na Drugom ekumenskom koncilu u Carigradu, godine 381. Ako je Atanazije bio branitelj vjere u Presveto trojstvo, Origenu pripada čast što ga je prvi "koncipirao".⁹ No, kako je Origen smatrao da je božanstvo Sina "nešto nižeg reda nego božanstvo Oca te je Sin Bog, ali je Otac apsolutni Bog",¹⁰ njegovo se je učenje pokazalo kontraproduktivnim. Na Origena su se pozivali i ortodoksni i heterodoksni koje je Crkva izopćila, a država progonila. Njegov subordinacionizam i neke druge prijeporne točke iz njegova učenja Crkva je osudila na Petom općem koncilu u Cari-

---

⁶ G. W. F. Hegel, *Filozofija povijesti*, Naprijed, Zagreb, 1966., 311.

⁷ John Foster, *Crkvena povijest 1, Počeci*, Dobra Vest, Novi Sad, 1986., 130.

⁸ Heinrich Fries - Georg Kretschmar (prir.), *Klasici teologije I. Od Ireneja do Martina Lutera*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2004., 53.

⁹ Heinrich Fries - Georg Kretschmar (prir.), *Klasici teologije I.*, 77.

¹⁰ John Dilon, Origen, *Suvremena katolička enciklopedija*, Marjan tisak, Split, 2005., 181.

gradu, godine 553., a najvažniji teolog grčkog (istočnog) kršćanstva proglašen je heretikom.

Vjera u trojedinog Boga i danas je kršćansko vjerovanje u Boga. Nasuprot nicejskim ocima, koji smatraju da se razlika među božanskim osobama temelji na različitom posjedovanju iste Božje biti, monarhizam i triteizam razmišljaju drugačije. Dok monarhizam ne dopušta u Bogu više osoba, dotle triteizam, koji se javlja u šestom stoljeću, ne samo da dijeli božanske osobe nego i božansku narav (bit). Oni smatraju kako je svaka osoba Bog, neovisno jedna o drugoj. Premda je i za nicejsku, ali i današnju crkvenu tradiciju svaka božanska osoba Bog, ipak su Otac, Sin i Duh Sveti jedan Bog. Nekoć je Macedonije, carigradski biskup († 362.), nijekao božanstvo Duha Svetoga,¹¹ danas neki modernisti tvrde kako se za Presveto Trojstvo ne može dokazati da je objavljeno.¹²

Polazeći od nicejske dogme o Bogu, suvremeni kršćani u Isusu Kristu susreću Božju neposrednost. Kako bi izrazili Božju trojedinost, neki su se crkveni oci koristili analoškim govorom o Bogu. Pritom ne mislim toliko na sv. Augustina koliko na Atanazija Aleksandrijskog. U svome djelu *Contra Arianos – Protiv arijevacu*, III, 3, on veli: “Naime, Sin je stvarno u Ocu... kao sjaj iz svjetlosti i potok iz izvora, tako da tko god vidi Sina, vidi ono što je svojstveno Ocu, i zna da Sinovljevo bivstvovanje od Oca, stoga je u Ocu”.¹³ Budući da se islamsko razmišljanje o Bogu (Alahu) svodi na misao o Božjoj jedincatosti i jedinstvu, islam ima polemičan stav prema kršćanskom poimanju Boga. Dok su nicejski oci posegnuli za filozofskim izričajem (*homousios*) kako bi što izvornije izrazili jedinstvo odnosa između Oca i Sina, između Boga i Krista (usp. Iv 20, 28; Mk 15, 39), islamska vjera u Boga toga uopće ne poznaje. U tom kontekstu zanimljiva je jedna rečenica kardinala Ratzingera, pape Benedikta XVI., koji, govoreći o nicejskoj ideji o Bogu, govori o “revoluciji u poimanju Boga”.¹⁴ Naime, tom se idejom u pojam Boga unosi relacija (odnos) koji ne postoji u filozofskoj ideji o Bogu. Mijenjajući pojam o Bogu, nicejski su oci donijeli veliku promjenu te se “on i ne može više misliti kao jedinstvo bez odnosa, nego kao bit u odnosu. I Otac i Sin pripadaju pojmu Boga. Ovom definicijom Nicejski koncil ostvaruje odlučujuću transformaciju grčkog pojma Boga, kojim se je Božja bit poimala kao bit bez ikakvog odnosa”.¹⁵

¹¹ S. Bakšić, *Presveto Trojstvo*, 36.

¹² Isto, 38.

¹³ Jan-Heiner Tüch, *Otac bez Sina ne bi bio Otac*, 59.

¹⁴ Isto, 59.

¹⁵ Isto, 57.

Nasuprot muslimanu koji se nikad ne nalazi pred mišlju kako se nauk o Bogu razvija kao nauk o božanskom Trojstvu, kršćanin se uvijek suočava s takvom stvarnošću kad počne razmišljati što je Bog po sebi. Pri svemu tome on ne govori samo o onom ontološkom nego i o onom ekonomijskom Trojstvu. Ni iz pojma naravi (biti) ni iz pojma osobe ne može se primjenom razumske metode zaključiti kako je trojstvo božanskih osoba uopće moguće.¹⁶ O iskustvu Presvetog Trojstva ne govori nam ništa drugo doli to samo iskustvo. Razumski pristup Bogu uvijek se je odvijao na dva načina. Iza prvog stoje Augustin i Plotin, a iza drugog Aristotel, Toma Akvinski, Ibn Sina i drugi. No oba ta pristupa međusobno su se isprepletala i dodirivala. Dokazi sv. Tome i Ibn Sine uvijek su polazili od konkretne iskustvene stvarnosti; od stvarnog svijeta išli su do Stvoritelja. No, kad mislimo o trojstvenom pojmu Boga, nužno moramo poći od Objave, bez koje razumski ne bismo mogli doći do istine o Presvetom Trojstvu. Poznati su, primjerice, Pavlovi trinitarni pozdravi upućeni zajednicama, poput: "Milost Gospodina Isusa Krista, ljubav Boga i zajedništvo Duha Svetoga sa svima vama" (2 Kor 13, 13).

Razmišljajući o trojstvenom monoteizmu, a time i o Presvetom Trojstvu, dolazimo do zaključka kako je riječ najprije o vjerskoj, a potom i o nužnoj istini. Prema kršćanskom vjerovanju u Boga, vjera u Presveto Trojstvo je objavljena, a time i nužna istina. Drugi carigradski koncil (553. g.), ali i Lateranski (649. g.) udaraju prokletstvom one koji ne ispovijedaju vjeru u Presveto Trojstvo: "Ako tko ne ispovijeda, veli Drugi carigradski, da se u Presvetom Trojstvu... jednom božanstvu u trima osobama (supstancijama) treba klanjati, neka se udari prokletstvom: "Tko ne ispovijeda, veli Lateranski koncil, Trojstvo u jedinstvu i jedinstvo u Trojstvu, to jest jednog Boga u trima istobitnim osobama, neka je proklet".

Vjerovanju u tri različite božanske osobe (Otač, Sin i Duh Sveti), kojim je iskopana "duboka provalija" između kršćanstva i drugih dviju Abrahamovih vjera, išle su na ruku različite okolnosti. U prvom redu sjećanje na Nicejski (325. g.) i Carigradski koncil (381. g.), na temelju čijih se izglasanih dokumenata moglo zaključiti kako u Bogu postoji trojstvo osoba i jedinstvo naravi. To je naravno nespojivo s kuranskom (Kuran 112, 1-4) i starozavjetnom vizijom Boga (Pnz 32, 4). No, kako se prema kršćanskoj ideji Bog unutar sebe razlikuje kao Otač, Sin i Duh Sveti (Mt 3, 16-17; IV 14, 16-17; 2 Kor 13, 13-14; Ef 4, 4-6), zbog toga i govorimo o trojstvenom monoteizmu koji se razlikuje od starozavjetnoga i kuranskog monoteizma. Dok se prema trojstvenom monoteizmu, koji je imanentan kršćanskoj viziji Boga,

---

¹⁶ S. Bakšić, *Presveto Trojstvo*, 443.

Bog unutar sebe razlikuje, prema islamskom monoteizmu u Bogu nema nikakve nutarnje razlike. Kršćanski trojstveni monoteizam također uči kako se božanske osobe (hipostaze) razlikuju između sebe u odnosu na još dva kriterija. "Prema van razlikuju se s obzirom na način objavljivanja, a prema unutra razlikuju se s obzirom na svoj međusobni odnos."¹⁷ Ipak, u Poslanici sv. Jakova čitamo: "Ti vjeruješ da je jedan Bog, dobro činiš" (Jak 2, 19), što svjedoči o različitim novozavjetnim pristupima pitanju Boga, odnosno različitim teologijama novozavjetnih autora. No svi se slažu u jednom: Bog je uvijek jedan, ne mogu biti dva boga ili više bogova.

Crkveni koncili u Niceji, Carigradu i Kalcedonu u svojem govoru o Isusu Kristu žele reći kako on nema svoje porijeklo u sebi samome, nego u Bogu Ocu koji ga je poslao k nama. Kako je Isus Krist, prema Evanđelju ne i prema Kuranu, "Sin Božji" (Mt 16, 16), tada se Boga može zvati ocem. Naime, ne može biti Sina bez Oca. No pred kršćane se postavlja temeljno pitanje: kako naći put prema Bogu, tj. Ocu? Isus nudi jasan odgovor: "Nitko ne dolazi Ocu osim po meni" (Iv 14, 7). Vratimo li se na trenutak Atanaziju Velikom, doći ćemo do zaključka kako veliki Aleksandrinac svoj autoritet nije gradio na obrani nicejske istine o Trojstvu, nego tako što se svom snagom borio za nezavisnost i slobodu Crkve u odnosu prema državi. U svom djelu *Protiv arijevac*a Atanazije je iznio svu istinu nicejskog nauka o najdubljem otajstvu Crkve.

Pravoslavne, ali i druge povijesne Crkve uvijek su isticale veliku zaslugu Kapadočana što su pojmovno jasno razlikovali jednu Božju bit (narav) i tri osobe (hipostaze). Ukazujući na istobitnost između Oca i Sina, Nicejski je koncil ponajprije bio protiv onih koji su to osporavali. Budući da su i u današnjem pravoslavlju dogma i kanon podignuti na razinu zadnje instance, upravo od toga polazim u tumačenju krize međureligijskog dijaloga. No kako se u nekim pastoralnim poslanicama ne susrećemo s trojstvenim, nego s monoteističkim ispovijedanjem vjere, eto prigode da s islamom vodimo konstruktivan dijalog o raznim otvorenim pitanjima. Tako se, primjerice, u Prvoj poslanici Timoteju Krista ne predstavlja kao Sina Božjega, nego u punini njegova čovječstva (1 Tim 2, 5-6), u snazi kojeg je Krist "posrednik između Boga i ljudi".

Ako se približimo otajstvu našega spasenja, na temelju Svetoga pisma možemo zaključiti kako je ono djelo Oca, Sina i Duha Svetoga (Tit 3, 4-6; 1 Pt 1, 2; 2 Sol 2, 13.14; 1 Kor 12, 4-6; 2 Kor 1, 21-22; Gal, 4, 6; Ef 2, 20-22). Budući da je naše spasenje djelo čitavog Pre-

¹⁷ Usp. Heinrich Fries - Georg Kretschmar (prir.), *Klasici teologije I.*, 79. Riječ je o misli sv. Grgura Nazijanskog.

svetog Trojstva, njemački teolog Karl Rahner u svojem *Teološkom rječniku* pravi pojmovnu razliku između imanentnog (ontološkog, bitnog) i ekonomijskog Trojstva. Ako "ekonomijsko Trojstvo" pokazuje čovjeku kako mu se Bog otkrio u njegovoj "ekonomiji spasenja", "imanentno Trojstvo" pokazuje Boga u tri oblika njegova postojanja. No riječ je o jednom te istom Trojstvu: ekonomijsko Trojstvo ili Trojstvo za nas jednako je imanentnom Trojstvu, tj. Trojstvu u sebi. Također valja dodati kako Presveto Trojstvo nije samo dogmatski nego i ekleziološki pojam. Prema pravoslavnoj, ali i katoličkoj teologiji Crkva je ikona Trojstva.

BOG KAO NAJOPTEREĆENIJI POJAM

Martin Buber veli kako je pojam Bog "najopterećenija riječ među svim drugim ljudskim riječima. Nijedna druga nije toliko okaljana i tako rastrgana... Crtaju ružno lice i ispod pišu 'Bog'; ubijaju jedni druge i kažu da je to u ime Božje". Danas se susrećemo s različitim shvaćanjima Boga te znamo za različite definicije Boga. Tako, primjerice, u islamu nalazimo govor o 99 najljepših Božjih imena. No u kršćanstvu Bog je "jedan u Trojici"; on opstoji kao Otac, Sin i Duh Sveti (Mt 3, 16; Iv 14, 16; 2 Kor 13, 13; Ef 4, 4-6). Dok je Bog u islamu jedinstvo koje se unutar sebe ne razlikuje, u kršćanstvu on je jedinstvo koje se unutar sebe razlikuje.

Abrahamovi nasljednici ponajprije se razlikuju po odgovoru na pitanje: Koja stvarnost pripada Božjoj stvarnosti? To se pitanje nametnulo s pojavom nicejske dogme u kršćanskoj teologiji. Nicejska dogma jasno ispovijeda kako je Isus Krist "pravi Bog" te kako je on "svjetlo od svjetla, pravi Bog od pravoga Boga, rođen, a ne stvoren, istobitan s Ocem".¹⁸ Time se dakako bitno mijenja poimanje Boga. Nicejsko se vjerovanje može sažeti u pojam "istobitan", koji je preuzet iz filozofskog pojmovlja, a kako bi se izrazio odnos Sina s Ocem. Ipak, dogma o Presvetom Trojstvu pokušaj je ljudskog razuma da se približi tajni Božjeg bića koje ostaje tajna ne samo razumu nego i vjeri.

U Kuranu se za Boga veli da smo "mi njemu bliži od naše vratne žile kucavice" (Kuran 50, 16), što znači da se Boga može donekle spoznati, "ali nikad do kraja", kako bi rekao sv. Toma Akvinski. Premda Tora naglašava iskustvo Božje objave Izabranom narodu,¹⁹ ipak se

---

¹⁸ Prema K. Rahneru filozofsko-teološki problem koji je ostao poslije Nicejskog koncila bilo je razlikovanje između biti (*ousia*) i osobe (*hipostaze*).

¹⁹ "Tebi je pokazano da znaš da je Jahve Bog i da nema drugoga" (Pnz 4, 35).

i za Toru nevidljivo Božje biće može shvatiti samo iz stvorenog svijeta. Na taj pristup ukazuje i Ibn Sina ("Ištrat") kao i brojni filozofi.

Zanimljivo je da o Duhu Svetom govori ne samo Novi zavjet nego i islam. Dok ga kršćanstvo poslije Nicejskog koncila, a pogotovu poslije Carigradskoga časti kao treću božansku osobu koja proizlazi od Oca i Sina, islam ga poima drugačije. U Kuranu se ističe kako je Bog pomogao Isusu preko Duha Svetoga: "A Isusu, sinu Merjeminu, jasne smo dokaze dali i Džibrilom ga podržali" (Kuran 2, 253; još vidi 2, 87). Jasno je kako islamski govor o Duhu nije na crti Nicejskog, odnosno Carigradskog sabora. Ipak, i unutra islama nalazimo zanimljive izričaje o Duhu Svetomu. Tako, primjerice, sjećajući se pobožnog pjesništva Hasana B. Sabita, Poslanik islama u jednom svome hadisu veli kako je "Duh Sveti pomogao Hasanu" da stvori svoje pobožno pjesništvo (Sakihu I. Buhari 8, 6). Očito, na crti Staroga zavjeta Duha se shvaća kao snagu nadahnuća (i proroštva).

Pravi musliman ne dovodi u pitanje kuranski nauk o Bogu, stoga mu se i ne postavljaju pitanja koja se, primjerice, mogu javiti kršćanima u njihovu razmišljanju o Bogu. Islamski je nauk o Bogu uglavnom bez pitanja te je stoga krajnje jasan i jednostavan. Najvažnije učenje Poslanika a. s. svakako je vjera u Božje jedinstvo, što u sebi sažeto donosi dogma Kelima Islama: "Nema drugog Boga osim Alaha". Tom kuranskom, islamskom monoteizmu ne može biti bliska nicejsko-carigradska kršćanska dogma o Presvetom Trojstvu, ali mu mogu biti bliske novozavjetne monoteističke vjeroispovijesti, poput one iz Poslanice sv. Jakova (2, 19). Stoga se čini kako je u pravu Leonardo Boff kad veli kako "treba ozbiljno uzeti u obzir činjenicu da Novi zavjet obuhvaća pluralizam teologija i doktrinar-nih pozicija pa čak i proturječnih..."²⁰ Bude li se kršćanstvo pozivalo na novozavjetnu teologiju, moći će s islamom uspostaviti plodan dijalog. Tvrdnjom da je Bog (Alah) jedan, islam se nalazi na strani strogog monoteizma, što je prihvatljivo i kršćanima. Budući da se u islamu jasno uči kako "nema drugog Boga osim Alaha", najvažnije učenje Poslanika islama jest vjera u Božje jedinstvo.

SVA TRI VJEROVANJA U BOGA UKLJUČUJU MONOTEISTIČKI ISKAZ

Pojam apsolutnog Božjeg jedinstva jedan je od najvažnijih pojmova islamske teologije. Isti je pojam o Bogu važan i za kršćansku teologiju, onu nicejsko-kapadocijsku. Ipak, nicejsko shvaćanje Boga razlikuje se od islamskoga. Prema nicejskom shvaćanju jedan Bog

²⁰ Leonardo Boff, *Crkva, karizma i vlast*, Služba Božja, Makarska, 1982., 100.

egzistira u “tri različita modusa bitka”, a islam to pak ne poznaje. Grgur Nisenski uči kako se “Otac razlikuje po nerođenosti, Sin po rođenosti, a Duh po izlaženju ili proizlaženju” te ima ulogu povezivanja osoba u Presvetom Trojstvu. Premda postoje tri različite osobe u Presvetom Trojstvu, ipak, kako kaže Grgur Nisenski, “ta trojica nisu tri”. Za dublje shvaćanje otajstva Presvetog Trojstva kršćanska je teologija skovala pojam *perihoresis - circumincessio -kolanje*, a uz njega također i pojam *aproprijacija - pripisivanje*. Pojam perihoreze, koji je nastao u prvim stoljećima kršćanstva, pomaže nam shvatiti kako se unutar Trojstva međusobno odnose tri osobe, odnosno kako među osobama Trojstva kola, kruži, ista ljubav, isti život, isti bitak. Pojam apropijacija pomaže nam shvatiti kako se zbog jedinstva božanske biti djelovanje jedne osobe Trojstva može pripisati i drugim dvjema.

Nicejska trojstvena teologija počiva na svetopisamskom nauku, odnosno na biblijskom monoteizmu, koji kršćanstvo dijeli s druge dvije abrahamske religije (Sura, Al Ihlas 1-4; Pnz 6, 4; Mk 12, 29). Na pitanje koja je prva zapovijed u Zakonu (Tori) Isus odgovara navodeći monoteističku vjeroispovijest iz Ponovljenog zakona: “Prva je: ‘Slušaj, Izraele! Gospodin Bog naš Gospodin je jedini’” (Mk 12, 29). Za kršćane, naravno, Bog Otac je na prvome mjestu, no ondje gdje je Otac, tu je i Sin (Iv 1, 18; 11, 41; 1 Iv 1, 3), u islamu pak Bog je Gospodar, a zatim i drugo (Al Enam 71, 162; Al Araf 54, 55). Između ostalog, kršćanski monoteizam razlikuje se od islamskog i po tome što u sebi nužno uključuje ideju o Logosu (Iv 1, 1), a to je ime za drugu božansku osobu.

Premda se s Nicejom kršćanstvo bitno pokazalo naukom, dogmom, ono je ipak po svojoj biti sam život, pouzdanje u Boga, i ljubav. Ono se je pokazalo dogmom na samom tlu evanđelja, veli Von Harnack na jednome mjestu. Inače, dok se je prije Nicejskog koncila Božje jedinstvo promišljalo bez odnosa, s nicejskom trojstvenom teologijom ono se promišlja kao “bit u odnosu”. Budući da se prema kršćanskom nauku o Presvetom Trojstvu Bog unutar sebe razlikuje, možemo govoriti o jedinstvu u trojstvu te o trojstvu u jedinstvu. U islamskom strogom monoteizmu nema nikakve razlike unutar Boga, tako da ga se može predstaviti kao jedinstvo bez trojstva.

BOG KAO “POTPUNO DRUGI” U ISLAMU I “DJELOMIČNO DRUGI” U KRŠĆANSTVU

Nauku o Presvetom Trojstvu išle su na ruku povijesne okolnosti. On je proizišao iz sukoba s Arijem († 336.), čije je učenje razbijalo

jedinstvo Crkve. Nasuprot islamskom i starozavjetnom monoteizmu (Kuran 112, 1-4; Pnz 6, 4), u kojima je Bog "potpuno Drugi", Biće koje prebiva u transcendenciji, u kršćanskom trojstvenom monoteizmu stvari stoje drugačije. U kršćanstvu on je zbog svoga utjelovljenja "djelomično Drugi". On se zbog toga unutar sebe i razlikuje te postoji kao Otac, Sin i Duh Sveti (Mt 3, 16-17; 28, 19; Iv 14, 16-17; 2 Kor 13, 13; Ef 4, 4-6).

Za teološku razradu nauka o Presvetom Trojstvu u povijesti kršćanske teologije možda najveće zasluge pripadaju sv. Grguru Nazijanskom. On promišlja Presveto Trojstvo polazeći od Božjeg jedinstva, dok ga, primjerice, Origen promišlja polazeći od božanskih hipostaza (osoba). Grgur Nazijanski veli kako se je Božje jedinstvo "od početka kretalo u dvojstvu, s trojstvom se zaustavilo".²¹ Nauk o Bogu kao nauk o Trojstvu u svemu je bio suprotan dotadašnjem poimanju Boga, kako u metafizici tako i u starozavjetnom monoteizmu, a potom i u kuranskom. Zasluga je Nicejskog koncila i poslijekoncilske teologije, osobito otaca Kapadočana, što je kršćanska teologija došla do pojma triju osoba u jedinstvu božanske naravi. Vasilije Tatakis, suvremeni teolog, ističe kako su istočni crkveni oci u odnosu na zapadne bili daleko spekulativniji te da su jednostavno uživali u "logičkoj, apstraktnoj analizi bitka".²² Nasuprot njima, prema istom autoru, "zapadno pravovjerje kao neposredni nasljednik rimske tradicije više se je zanimalo za to kakve će posljedice usvojene dogme imati za čovjekov život. Razrada vjerskih istina, bogoslovlje, to je slava bizantskog pravoslavlja koje Tatakis vidi kao neposrednog nasljednika grčkog duha. Nauk o trojedinom Bogu isto je toliko plod filozofsko-teološkog promišljanja, koliko je i plod sjećanja na Kristov identitet i njegovo Utjelovljenje".

Čitajući Russellovu *Povijest zapadne filozofije*, možemo ustvrditi kako nije samo svetootačka već i Plotinova metafizika počela s naukom o Presvetom Trojstvu. A to su: jedno, Duh i Duša. Pritom to troje nisu jednaki, kao ni "osobe u kršćanskom" Trojstvu, veli Russell.²³ Bitan dio kršćanske teologije uvijek je bio platonizam, a ne neka druga antička filozofija. Sveti oci (Origen, Grgur Nazijanski, Grgur Nisenski) dobro su ga poznavali. I samo zato što su ga dobro poznavali, poslije će ga "spojiti s kršćanskim učenjem".

²¹ Navedeno prema: Heinrich Fries – Georg Kretschmar (prir.), *Klasici teologije I.*, 79.

²² Vasilije Tatakis, *Historija Vizantijske filozofije*, Bradstvo sv. S. Mirotočivog, Vranjačka Banja, 1996., 117.

²³ Bertrand Rasel, *Istorija zapadne filozofije*, Kozmos, Beograd, 1962., 290.

Premda se tvrdnja “tri osobe, a jedna bit” ne uklapa u ljudsko logičko razmišljanje o Bogu, kršćanin nema izbora kod svoga vjeronjanja u Boga. I samo zato što se Bog kroz Isusa Krista pokazao ne kao “potpuno”, nego kao “djelomično Drugi”, kršćanin o svome Bogu razmišlja u drugim pojmovima i kategorijama u odnosu na svoga prijatelja muslimana. Dok musliman u Isusu vidi samo Božjeg poslanika pa zato o njemu govori s poštovanjem, kršćanin, koji u njemu prepoznaje Sina Božjega, o njemu drugačije i razmišlja. O tom različitom razmišljanju koje počinje s Isusom Kristom piše i sv. Pavao: “A mi propovijedamo Krista, i to raspetoga: Židovima sablazan, a poganima ludost” (1 Kor 1, 23). Zato između Evanđelja i ljudske mudrosti (usp. 1 Kor 1, 17-25) nema dijaloga.

Budući da u Kuranu stoji: “Meni moja, vama vaša vjera” (Kuran 109, 6) te se također u suri Al-Maida veli: “A da je Alah htio, on bi vas sljedbenicima jedne vjere učinio” (Kuran 4, 48), pravi musliman, koji drži do vrijednosti i značenja navedenih ajeta, nikada silom neće nametati vlastito vjersko uvjerenje.

U formuli krštenja koju nalazimo na kraju Matejeva evanđelja (Mt 28, 19), izražene su dvije veoma važne stvari: prvo, doznajemo za razliku između triju božanskih osoba, a potom se jasno potvrđuje njihovo božanstvo i supstancijalno jedinstvo. Budući da Isus jasno kaže: “Ja i Otac jedno smo” (Iv 10, 30), ta se tvrdnja u povijesti Crkve pokazala veoma korisnom u polemici s Arijem, njegovim sljedbenicima i drugim krivovjercima. Iako se s obzirom na nauk o trojedinom Bogu možemo pozvati na Pismo (Mt 28, 19; 2 Kor 13, 13 i sl.), ono ipak ne sadrži razrađeni nauk o Presvetom Trojstvu.

ZAKLJUČAK

Pitanje o Presvetom Trojstvu temeljno je teološko pitanje za Crkvu i kršćane. Nema značajnijeg teologa u Crkvi koji nije o njemu razmišljao i pisao. Danas se govor o Presvetom Trojstvu odnosi na naš vlastiti kršćanski identitet, kao i identitet Crkve, pa je stoga to ne samo dogmatsko nego i ekleziološko pitanje. No kako govor o tom pitanju uključuje i naše razmišljanje o Bogu, a ono se pokazalo drugačijim u odnosu na druge monoteizme, naše poimanje Boga uključuje ujedno i antropološki pojam. Bog u kršćanskoj dogmatici ne opstoji samo kao Otac, nego i kao Sin i Duh Sveti. Kako u islamu Bog (Alah) djeluje po načelu pravednosti, tako se i pravi musliman razlikuje od svakog drugog i po tome što se bezuvjetno bori za stvar pravde i pravednosti. Na taj je način i u islamu Bog ne samo teološki nego i etički pojam.